

VII

Het samenspel tussen het bankwezen in het Hollands Noorderkwartier en de Nederlandsche Bank 1865-1997

M.M.G. FASE EN J. MOOIJ

1. Inleiding en vraagstelling

In het navolgende wordt beschreven hoe een agentschap van de Nederlandsche Bank als onderdeel van het regionale bankwezen functioneerde in een sterk agrarische samenleving. Hiervoor is het Agentschap te Alkmaar als historisch archetypische gebruikt. De rechtvaardiging daarvan is dat dit kantoor het langst heeft bestaan. Het werd geopend op 2 januari 1865 en gesloten per 1 januari 1997.

Hierbij staan drie vragen centraal. Ten eerste wordt een beeld geschetst van het functioneren van een agentschap in het bijzonder uit het oogpunt van kredietverlening en verzorging van het betalingsverkeer. Ten tweede wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de activiteiten van het agentschap Alkmaar beschouwd kunnen worden als afspiegeling van de economische activiteit in de regio en derhalve inzicht verschaffen in de economische bedrijvigheid van het Hollands Noorderkwartier. Ten derde wordt aandacht geschonken aan de wisselwerking tussen dit specifieke kantoor en de lotgevallen van het lokale bankwezen, waardoor een licht wordt geworpen op de veranderende regionale rol van de Nederlandsche Bank. De voornaamste bron hierbij zijn de archieven van het agentschap geweest, maar niet uitsluitend. De agent maakte namelijk voor zijn verslaggeving steeds in ruime mate gebruik van externe bronnen, zoals krantenberichten en andere plaatselijke informatie die hem ter ore kwam. Dit moest hij trouwens wel, omdat lokale economische informatie tot ongeveer de Tweede Wereldoorlog niet systematisch werd verzameld.

In de negentiende eeuw werd het economisch leven in het Hollands Noorderkwartier gedomineerd door akker- en tuinbouw, veeteelt en de handel in agrarische producten en was industriële bedrijvigheid van ondergeschikte betekenis. De agrarische producten werden per schip vervoerd naar de markten en dat gebeurde

reeds eeuwen zo. Door haar gunstige ligging binnen het net van waterwegen in de provincie Noord-Holland had Alkmaar zich kunnen ontwikkelen tot een knooppunt van scheepvaartverbindingen en mede daardoor tot een marktplaats van betekenis.¹ Het lag dan ook voor de hand dat de Nederlandsche Bank invulling gevend aan haar wettelijke verplichting van 1863 in deze stad op 2 januari 1865 een agentschap opende, tegelijk met een correspondentschap in Den Helder en Hoorn. Dit agentschap zou tot 1 januari 1997 bestaan. In de tussenliggende 132 jaren hebben in de kop van Noord-Holland vijf correspondentschappen bestaan, namelijk in Den Helder (1865-1969), Hoorn (1865-1950), Schagen (1879-1950), Enkhuizen (1890-1963) en Purmerend (1865-1933), die alle onder de verantwoordelijkheid van de agent te Alkmaar vielen.²

De handel op de Alkmaarse markten vergde evenals de loonbetalingen betaalmiddelen en met de toenemende marktactiviteit als gevolg van de verbeterde transportmogelijkheden - het gereedkomen van het Noordhollands Kanaal en de aanleg van spoorwegen naar Alkmaar - intensiveerde het betaalverkeer zich. Hierdoor nam de behoefte aan betaalmiddelen toe evenals de noodzaak van versoepeling van kredietverlening aan de lokale handel. Dit laatste is in de moderne samenleving bij uitstek de taak van het bankwezen, dat een brugfunctie vervult tussen huishoudingen met middelenoverschotten en -tekorten. Met de versnelling van de economische ontwikkeling in Nederland sinds ongeveer 1850 groeide de kredietbehoefte. De voorziening daarin werd echter ernstig belemmerd door het gebrek aan een enigszins volgroeid bankwezen en soepel lopend betalingsverkeer. In het betaalverkeer overheersten munten en het gebruik van papieren geld was beperkt tot de groothandel en betrof overwegend grote coupures, terwijl van giraal geld nog lang geen sprake was.³

* De auteurs danken de twee anonieme referenten voor hun nuttige opmerkingen en suggesties.

1 J. Kok, *Stoomtrams rond Alkmaar: boot-, trein- en tramverbindingen met Alkmaar, alsmede de Alkmaarse stadstram* (Schoorl 1981) 7-9; J.J. Schilstra, *125 Jaar Kamer. Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Hollands Noorderkwartier 1853-1978* (z.p. z.j.); I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* (Den Haag 1960).

2 Purmerend viel tot de tijdelijke sluiting in 1933 onder de Hoofdbank. Bij de heropening in 1933 kwam het onder de verantwoordelijkheid van de agent te Alkmaar te vallen.

3 Zie bijvoorbeeld P.W. Klein, 'De geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet', in: M.M.G. Fase et al. (red.), *Het Nederlandse bankbiljet in zijn verscheidenheid*. Monetaire Monografieën Nr. 6 (Amsterdam/Deventer 1986) 16-19. In 1904 werden de bankbiljetten van de Nederlandsche Bank overigens tot wettig betaalmiddel verklaard. Anders dan J.L. van Zanden en A. van Riel in hun *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam 2000), op pag. 201 stellen, kreeg de Bank het wettelijk bankbiljettenmonopolie pas met de Bankwet van 1948. Zie A.M. de Jong, *De wetgeving nopens de Nederlandsche Bank 1914-1948* ('s-Gravenhage 1960) 424-425.

Zoals in 1814 de door Koning Willem I gestichte Nederlandsche Bank beoogde de krediet-verlening te bevorderen, zo werd rond 1860 veel verwacht van de uitbreiding van haar taak door vestiging van een kantorennet. De gedachte daarbij was dat op grond van de kredietverlening door de Bank bankbiljetten in omloop zouden komen, vooral ook omdat Nederland voor deze functie nog geen wijdvertakt bankwezen bestond. Bovendien was ten gevolge van de institutionele opzet van 1814 de Nederlandsche Bank voornamelijk een Amsterdamse aangelegenheid. Dit kantorennet was dan ook een institutionele doorbraak en uitvloeisel van de *Bankwet van 1863*, die aansloot bij de thans moderne gedachte van geld als een netwerkgoed waarvoor een stelsel van banken de noodzakelijke infrastructuur verschaft. Deze wet verplichtte de Bank in Rotterdam een Bijbank en in elke provincie tenminste één agentschap te openen, met naar behoefte correspondentschappen. Zodoende opende de Nederlandsche Bank de Bijbank in Rotterdam, twaalf agentschappen en 56 correspondentschappen. Daarmee was de Bank de eerste financiële instelling met een landelijk filialennet geworden en ging zij het destijds gefragmenteerde commerciële bankwezen voor in de vorming van een netwerk van bankkantoren.⁴ Van deze bancaire infrastructuur zou het lokale commerciële bankwezen dankbaar gebruik maken, in het bijzonder wegens de geboden kredietfaciliteiten.⁵ Bovendien raakten door de agent- en correspondentschappen van de Nederlandsche Bank sinds 1864 de bankbiljetten in Nederland ingeburgerd.⁶ Vanaf de Eerste Wereldoorlog, toen schaalvergroting in de bankensector opkwam, begonnen de algemene banken eveneens een eigen netwerk van kantoren op te

4 Zie J. Kymmell, *Geschiedenis van de algemene banken in Nederland 1860-1914*, IIA (Amsterdam 1996) 54; A.M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1864-1914*, II (Amsterdam 1967) 127-148.

5 Jonker stelt op grond van een vergelijking met het buitenland, dat het kantorennet van de Bank de ontwikkeling van het commerciële bankwezen eerder heeft belemmerd dan bevorderd. Zijn vergelijking met de situatie in de naburige landen gaat geheel voorbij aan het verschil in grootte van ons land ten opzichte van het omringende buitenland. Vgl. J. Jonker, 'Spoilt for choice? Banking concentration and the structure of the Dutch capital market, 1900-1940', in: Y. Cassis et al., *The evolution of financial institutions and markets in twentieth-century Europe* (Aldershot 1995) 188-208, aldaar 190.

6 Tijdens de voorbereidingen van het wetsontwerp van 1863 gaf de minister van Financiën een definitie van wat een bankbiljet was, namelijk een bankbiljet was 'eene geldelijke verbintenis, blijkbaar bestemd om als ruilmiddel om te loopen', aldus geciteerd door De Jong, *Geschiedenis II*, 84.

7 Zie Joh. de Vries et al., *Wereldwijd bankieren. ABN AMRO 1824-1999* (Amsterdam 1999); J.A. van der Lugt, 'Het commerciële bankwezen in Nederland in de twintigste eeuw – een historiografisch overzicht', in: *NEHA Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 62 (1999) 388-421, aldaar 391-392.

zetten.⁷ Deze netwerken zouden op hun beurt op den duur de kantoren van de Nederlandsche Bank overbodig en onrendabel maken.⁸

2. Het agentschap Alkmaar als kredietinstelling

Werkzaamheden en personeelsbezetting in hoofdlijnen

Tot 1864 telde de Nederlandsche Bank slechts één vestiging en wel te Amsterdam. Dat veranderde, zoals gezegd, door de Bankwet van 1863, die de Nederlandsche Bank verplichtte ook elders in het land kantoren te openen. Deze nieuwe kantoren waren ondergeschikt aan de vestiging in Amsterdam. Dat kwam onder meer tot uitdrukking in de uitgebreide voorschriften en administratieve procedures waaraan de kantoorleiding in de provincie zich diende te houden. De Bank telde buiten de Hoofd- en de Bijbank, twaalf agentschappen. Het merendeel daarvan werd geleid door één agent, die aanvankelijk werd bijgestaan door een of twee bedienden. Ook in Alkmaar waren in die tijd twee bedienden werkzaam.⁹

Het publiek kon op de Bankkantoren en dus ook in Alkmaar terecht voor disconteringen, beleningen en de verwerving van Bankassignaten, een ongelukkig gekozen naam voor een soort orderbriefjes tot betaling, op de Hoofd-, Bijbank of agentschappen. Zij waren bedoeld om het betalingsverkeer tussen inwoners in de verschillende delen van Nederland te vergemakkelijken.¹⁰ De kredietverlening geschiedde door het disconteren - kopen van wissels - en belening op onderpand.

In 1867, toen de Bank besloot tot verdere uitbreiding van haar werkzaamheden in de provincie door de opening van nog een aantal correspondentenschappen, veranderde er niets in het ressort Alkmaar. Pas in de laatste kwart van de negentiende eeuw zou de Bank in het ressort Alkmaar naast de bestaande correspondentenschappen te Den Helder en te Hoorn, vertegenwoordigingen openen in Schagen (1879) en ten slotte in Enkhuizen (1890).

De correspondentenschappen waren in tegenstelling tot de agentschappen geen kantoren maar slechts vertegenwoordigingen van de Bank. Zij waren gewoonlijk ondergebracht bij een notaris, advocaat, kassier of commissionair in effecten. De

8 M.M.G. Fase, *Tussen behoud en vernieuwing. Geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1948-1973* (Den Haag 2000) 421-462.

9 In de jaren zeventig kwam daar nog een kantoorloper bij. In 1884 werd het personeel wederom met een persoon uitgebreid. Dat gebeurde eveneens in 1903 en in 1919 en 1920. In 1920 bestond het personeel van het agentschap uit zeven personen.

10 Bankassignaties waren evenals het kantorennet een product van de Bankwet van 1863, maar bleken in de praktijk geen succes. Het tegenvallende resultaat werd door de Bankdirectie toegeschreven aan de omstandigheid dat de Bankassignaties op grond van de Zegelwet van 1843 onderworpen waren aan een evenredig zegelrecht. De Jong, *Geschiedenis II*, 343-344.

aard van de werkzaamheden op de correspondentieschappen was beperkter, dan die welke op de agentschappen werden verricht. Toch kon het publiek bij de correspondentieschappen in veel gevallen terecht voor een aantal bankzaken, zoals disconteringen, beleningen en voor de verkrijging van Bankassignaties. De meeste correspondentieschappen beschikten bovendien over een zogenaamde verwisselingskas. Deze voorziening bood het publiek de mogelijkheid direct en kosteloos bankbiljetten om te wisselen tegen andere coupures of tegen munten en omgekeerd munten te verwisselen tegen bankbiljetten. Verder bestonden de werkzaamheden op deze correspondentieschappen uit het toetsen van de kredietwaardigheid van personen en firma's die met de Bank zaken wilden doen. Deze zaken betroffen, zoals gezegd, hoofdzakelijk kredietverlening, in de vorm van het in disconto nemen van handelspapier en het verstrekken van leningen op onderpand van effecten of goederen, incasso en het verstrekken van inlichtingen over het werkterrein van de Bank.

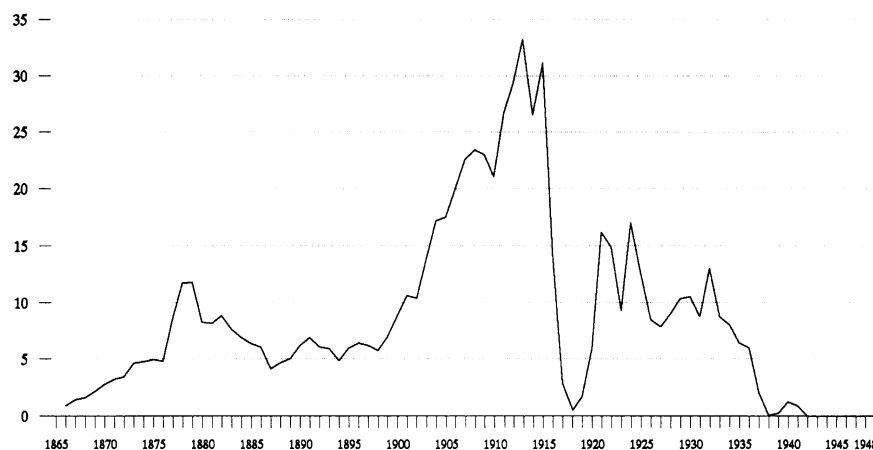
Reeds in oktober 1864 solliciteerde B. Preijer, tot dan toe werkzaam als kandidaat-notaris bij de uit 1804 stammende kassiersfirma De Lange & De Moraaz, naar de functie van agent in Alkmaar. Terugkijkend kan worden vastgesteld dat alle agenten tot de sociaal-economische bovenlaag van Alkmaar behoorden. Het waren over het algemeen vermogende personen die in staat waren de voor deze functie vereiste persoonlijke of zakelijke borgtocht te stellen.¹¹ Verder hadden de meeste van hen evenals de meeste plaatsvervangers tot de jaren zestig van de twintigste eeuw een juridische achtergrond. Een enkeling had daarnaast bancaire ervaring. Voorts werden er per agentschap twee adviseurs benoemd. Alhoewel de Bank bij het aanstellen van die adviseurs streefde naar pluriformiteit, bleek het in de praktijk moeilijk in Alkmaar geschikte kandidaten te vinden, die afkomstig waren uit handel of industrie. Dit hing ongetwijfeld samen met de economische structuur van het gebied. Een van de weinige adviseurs met industriële banden was P.A. de Lange Apz., voormalig directeur van de conservenfabriek W. van Hoogenstraten.¹² Een alternatief vormde de advocaten en notarissen, maar in Alkmaar was in

11 Zie M.M.G. Fase en J. Mooij, *Het bankwezen in het Hollands Noorderkwartier en het agentschap Alkmaar van de Nederlandsche Bank, 1865-1997*, De Nederlandsche Bank, Onderzoeksrapport WO&E nr. 644, december 2000. Dit rapport waarop het onderhavige artikel is gebaseerd bevat ook een nagenoeg volledig kwantitatief overzicht van activiteiten van het agentschap en van het personeel.

12 Deze fabriek was een onderdeel van W. Hoogenstraten & Co, fabriek van verduurzaamde levensmiddelen te Leiden.

De Lange had tevens het initiatief genomen tot de oprichting van de Groentenexportveiling te Alkmaar, waarvan hij naderhand president-commissaris was. Verder vervulde De Lange een aantal commissariaten, waaronder van de Noordhollandsche Maatschappij van Levensverzekering N.V. Alkmaar en van de N.V. Alkmaarsche Bank. Verder bevonden zich onder de plaatsvervangers en adviseurs van de agent te Alkmaar een voormalige hypotheek-zegelbewaarder en een hoge belastingambtenaar.

Figuur 1. *Disconteringen agentschap Alkmaar 1865-1948 (in miljoenen guldens)*

dat opzicht, evenals bijvoorbeeld in Leiden, de keuze beperkt.¹³ Pas na de Tweede Wereldoorlog werden ten gevolge van de industriële ontwikkeling in de regio de keuzemogelijkheden wat ruimer.

Kredietverlening in de vorm van het in disconto nemen van handelspapier en het verstrekken van leningen op onderpand van effecten of goederen, was de belangrijkste bezigheid van een agentschap. Aan krediet bestond in de marktplaats Alkmaar grote behoefte getuige het feit dat in het eerste kwartaal na oprichting reeds twaalf personen werden toegelaten tot het disconto. Tot 1915 zou het discontovolume in Alkmaar, met uitzondering van de duur van de agrarische crisis (1880-1895), elk jaar blijven toenemen om vervolgens vanaf het midden van de Eerste Wereldoorlog geleidelijk te verminderen en uiteindelijk als activiteit van het agentschap Alkmaar geheel te verdwijnen (Figuur 1). Daarnaast, maar in mindere mate, hield het agentschap zich bezig met het incasseren van Bankremisen, alsmede met het afgeven en betalen van Bankassignaties, als ook met het verwisselen van bankbiljetten en munten. Deze werkzaamheden maakten deel uit van de wettelijke taak van de Bank om het betalingsverkeer in goede banen te leiden. Hiertoe beschikte het kantoor te Alkmaar evenals de andere agentschappen over een verwisselingskas. Hiermee konden kosteloos grote coupures bankbiljetten tegen kleinere coupures of munten worden gewisseld. Vooral de Rijksbetaalmeester maakte hiervan gebruik door voor aanzienlijke bedragen bankbiljetten tegen specie te verwisselen. De plaatselijke kassiers gingen daarentegen naar het agentschap om de ontvangen specie tegen bankbiljetten te verwisselen. Het belang van de verwisse-

13 Zie M.M.G. Fase en J. Mooij, 'De Nederlandsche Bank in Leiden', 1865-1969; een antwoord op het wisselende economische tij', in: *Leids Jaarboekje* 2001, 89-118.

lingsfaciliteit lag vooral in de kostenbesparing voor het publiek, want voordien was het dikwijls lastig geweest papier of specie te verkrijgen of moest men voor dergelijke wisseltransacties een hoge provisie betalen aan de commercieel werkende kassiers. Vermeldenswaard, en wellicht tekenend voor de ontwikkeling van de regio is, dat aan het einde van de jaren zestig van de negentiende eeuw de aannemers van de nieuwe spoorlijnen Nieuwe Diep-Alkmaar en Alkmaar-Zaandam, tot de grootste verwisselaars van het agentschap Alkmaar behoorden.

Disconteringen

In de eerste jaren van het agentschap waren de meeste disconteringen afkomstig van de agrarische sector en in het bijzonder van de wol-, de vee-, de graan- en de kaashandel.¹⁴ Mede hierdoor vertoonden de disconteringen bij het agentschap een duidelijk seizoenspatroon. De grootste disconteringen vonden plaats in de maanden maart en april, wanneer de vee-, in juli wanneer de wol- en in oktober wanneer de graan- en kaashandel veel kapitaal nodig hadden. Aangezien deze handel voornamelijk in contanten werd afgewikkeld, waren de handelaren genoodzaakt de hulp van kassiers of bankiers in te roepen.¹⁵ Die financiële hulp werd meestal verleend in de vorm van promessen, dat wil zeggen een betalingsbelofte door de koper, waarop een kassier of lokale bank krediet verleende voor de duur van enkele maanden.¹⁶ De kassiers waren echter uiterst voorzichtig in het verlenen van dergelijk krediet en deden dit pas, nadat zij zich hadden vergewist van de soliditeit van de kredietvrager. Overigens had het kredietpapier dat voorvloeide uit de veehandel meestal een langere looptijd dan de gebruikelijke drie maanden. Dit had te maken met het feit dat de handelaren in het voorjaar ‘mager’ vee kochten, dat pas na een tijdsbestek van meer dan drie maanden als ‘vet’ van de hand kon worden gedaan. De verkoop van runderen en schapen geschiedde overwegend in de herfst. Noord-Holland was in die tijd onder meer bekend om zijn schapenfokkerij. Veel schapen waren bestemd voor Groot-Brittannië, waar men trachtte door middel van kruisen met Engelse schapenrassen de kwaliteit van de wol te verbeteren.¹⁷

14 Er werden wekelijks in Alkmaar twee veemarkten, een kaas- en een graanmarkt gehouden. Voorts waren er drie grote koemarkten per jaar.

15 Zie voor een beschrijving van de situatie in Friesland: D.C.J. van der Werf en Joh. de Vries, ‘De modernisering van de Friese economie door de Nederlandsche Bank en de Friese kassiers van 1865 tot 1919’, in: H. Diederiks, et al., *Het platteland in een veranderende wereld. Boeren en het proces van modernisering* (Hilversum 1994) 235-253.

16 Archief De Nederlandsche Bank (ADNB) 1.226/99/92/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1869-1870.

17 A. van Otterloo, *De Nederlandsche koopman. Nieuw volledig handboek voor den handelsstand*, II (Dordrecht 1871) 82.

Tijdens het boekjaar 1875-1876 liepen de disconteringen in Alkmaar voor het eerst sinds de opening van het agentschap licht terug. Volgens de agent was de voornaamste reden ' (...) ruimte van geld, dat vroeger gewoonlijk in effecten werd belegd'. De effectenbelening bereikte daarentegen in die tijd een topjaar, waaraan met name de in Hoorn gevestigde Westfriesche Crediet- & Depositobank een belangrijke bijdrage leverde.¹⁸ Ook daarna gaven de disconteringen een opmerkelijke stijging te zien. Deze werd veroorzaakt door de verkoop van talloze landerijen in het gebied, de veilingen van de Amsterdamsche Kanaal-Maatschappij, de hoge prijzen van alle onroerende zaken en de 'ruimte van kapitaal'. De kassiersfirma Coster & Van Leeuwen bijvoorbeeld disconteerde dat boekjaar voor bijna 2,5 miljoen gulden, bijna het dubbele van het gangbare bedrag.¹⁹ In deze jaren bleek er sprake van een aanzienlijke groei van de handel in onroerend goed, stegen de prijzen van vee en van landbouwproducten en nam de kredietverlening door kassiers en notarissen fors toe, waardoor ook het discontovolume bij het agentschap Alkmaar steeg. Al met al kan worden vastgesteld, dat er in de jaren voorafgaande aan de agrarische crisis van 1880 in het Hollands Noorderkwartier een ongekende kredietbehoefte bestond. Tegelijkertijd wijst de fikse toename van de disconteringen erop, dat er mogelijk niet aan al het bij de Bank in die jaren gediscoteerde papier een reële transactie ten grondslag lag, maar soms alleen geldleningen op onderpand betroffen. Dit ondanks het feit, dat de Bank hiertegen reeds meermalen bezwaar had gemaakt.²⁰

De vijf grootste discountanten, dat wil zeggen voor meer dan een half miljoen gulden per jaar, waren destijds de firma Coster & Van Leeuwen, de firma De Lange & De Moraaz, de Westfriesche Crediet- & Depositobank te Hoorn de Platte-landse Bankvereniging te Bassingerhorn en de Westfriesche Bank te Schagen. Over hun activiteiten merkte de agent in zijn verslag over het boekjaar 1879-1880 op:

'Uit eene vergelijking der discountcijfers van dit en het vorige jaar blijkt, dat alle discountanten; wegens hunne vrees voor ernstige gebeurtenissen, die uit den ongunstige stand van den handel eventueel konden voortkomen; hunne transactiën belangrijk hebben ingekrompen. Menige geldaanvraag bij de Bankiers, Notarissen en Credietbanken is door dezen geweigerd geworden; terwijl zijn hunne hulp alléén aan oude relatiën verleenden.- De Notarissen in 't bijzonder, hebben

18 ADB 1.226/99/93/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1875-1876.

19 Bovendien was er in januari 1878 voor het eerst sinds jaren weer een belening op goederen en wel op houten balken door de firma Blikman & Co te Nieuwediep ter waarde van 60.000 gulden Eind maart 1878, bij het afsluiten van het boekjaar 1877/1878 was het uitstaande bedrag der belening evenwel weer teruggelopen tot 27.000 gulden.

20 Vgl. De Jong, *Geschiedenis*, II, 184-185.

veel minder dan vroeger gediscoonteerd; deze oordelen die bemoeijing eigenlijk niet tot hunnen werkring te behooren, en verwezen dan ook de meeste geldaanvragers naar de diverse Bankiers en Credietbanken. In de praktijk kunnen zij er echter niet altijd buiten blijven eenig crediet, b.v. bij verkooping van boedelbehandelingen, te geven.²¹

Hij was niet geheel gerust, vanwege de opkomende importen van landbouwproducten uit Amerika. Verder was de handel in onroerend goed in het voorafgaande jaar mede door de stijging van de grondprijzen belangrijk minder geweest. De wolhandel werd in 1881 bovendien getroffen door de gevolgen van een schapenziekte, waardoor de kredietwaardigheid van de lokale handelaren aanmerkelijk verzwakte. Omtrent de soliditeit en de aard van het discontopapier merkte de agent op, dat de discontanten ‘alleen solide, gegoed en betrouwbaar zijn, en de kredietwaardigheid hunner cliënten kennen;-de bronnen van die kennis zijn: hunne bekendheid met de wijze van doen en den staat van leven van de geldaanvragers; terwijl de hypotheekregisters in vele gevallen door hen worden geraadpleegd’.²² Niettemin was er gegrondheid voor zijn vrees zoals de lotgevallen met het notaris-papier in samenhang met de agrarische teruggang laten zien.

De agrarische crisis en kredietproblemen

De zogenaamde agrarische crisis, die volgens historici duurde van 1880 tot 1895, was zo blijkt uit de verslagen van de agent te Alkmaar in zijn regio voorafgegaan door grootschalige grondspeculaties.²³ Dit ging gepaard met geldleningen onder hypothecair verband, ‘welke tegenwoordig bij advertentiën en door Makelaars en door Notarissen worden gedaan.’ De agent waarschuwde in zijn rapportages aan Amsterdam, dat dergelijke praktijken niet in het belang van de boerenstand waren, omdat als het maar even tegen zat in het agrarisch bedrijf, de financiële lasten te zwaar zouden worden.

In het boekjaar 1 april 1881 - 1 april 1882 liepen bij het agentschap te Alkmaar de disconteringen terug doordat de kredietgevers alom voorzichtiger waren geworden. Desondanks baarde de kredietverlening de Bankdirectie grote zorgen. De notarissen begaven zich namelijk meer en meer op het terrein van de kassierderij. ‘Het maakt bij ons een ernstig punt van overweging uit of de Nederlandsche Bank mag voortgaan, den notarissen het betreden van dien weg gemakkelijk te maken’, aldus een bericht van directeur-secretaris H.P.G. Quack aan de agent te Alkmaar.

21 ADNB 1.226/99/93/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1879-1880.

22 Ibid. over 1880-1881.

23 Voor de agrarische crisis zie onder meer J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914* (Wageningen/Utrecht 1985) 246 e.v.; Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, hfd. 8.

Quack was zich ervan bewust dat een plotselinge koersverandering een schok te weeg zou brengen, maar hij concludeerde tegelijkertijd, dat:

‘(...) in de toekomst moet onze leiddraad deze zijn, dat wij dan alleen het credietpapier van notarissen nemen, wanneer het onmiddellijk uit het notarisbedrijf zijn oorsprong neemt. Wij hebben het oog op b.v. papier bij boedelscheiding, bij hypotheek, zeer tijdelijk gecreëerd totdat de boedel is gescheiden, totdat de hypotheekakten verleden is enz. Waar echter de notaris als gewone kassier optreedt, waar het credietpapier moeilijk kan worden afgeleid uit het notarisbedrijf zelf, daar moet alsdan zijn papier geweerd worden.’²⁴

De directie verzocht in dit verband de agent om nadere informatie over de kredietverlenings-activiteiten van de notarissen. De Alkmaarse agent antwoordde dat de notarissen die waren toegelaten tot het disconto van de Bank uit concurrentieoverwegingen vaak waren gedwongen tot kredietverlening, omdat in Noord-Holland meer dan in andere provincies de notaris ‘de voornaamste geldbezorger, de spil, waarom het geheele landbouwcrediet draait.’²⁵ Overigens meende hij dat de meeste notarissen omwille van hun professionele integriteit een koerswijziging door de Bank zeer zouden toejuichen. De Bank besloot evenwel de zaak voorlopig te laten rusten, omdat zij zich niet verantwoordelijk achtte voor notarissen die het kassiersbedrijf wensten uit te oefenen. Het notarispapier behield echter, en zoals spoedig bleek terecht, de aandacht van de Bank. In 1885 werd zij op pijnlijke wijze met haar neus op de feiten gedrukt door het overlijden van notaris mr. D. Alewijn uit Medemblik. Deze notaris, die bij de Bank was toegelaten tot het disconto, had als ‘soliede’ te boek gestaan, maar diens boedel zag er ‘treurig’ uit, aldus een aantekening van Bankpresident N.G. Pierson op 27 augustus 1885: ‘(...) en is bij gemis van balans, grootboek, ja van de meest noodige bescheiden, moeilijk met juistheid na te gaan.’²⁶ Uiteindelijk viel de schade voor de Bank mee.

Dit voorval was voor de Bankdirectie aanleiding om een onderzoek in te stellen naar de omvang van notarispapier dat de Bank in portefeuille had. Daaruit bleek, dat het notarispapier voor de Bank in het algemeen van weinig betekenis was, behalve in de provincie Noord-Holland. Tegen weigering van dit kredietpapier

24 ADNB 2.12/97/234/1 geldmarktbeleid. Brief Quack aan agent te Alkmaar 4 november 1882. Idem 1.832.221/99/115/1 J. de Vries geschiedenis van de agentschappen; notarispapier.

25 Ibid., 7 november 1882. Vgl. F.S. van Nierop, ‘Europeesch landbouwcrediet’, Overdruk uit *de Gids* 1885, no. 12, 8.

26 ADNB 1.121.11/99/21/1 N.G. Pierson, Kroniek 27 augustus 1885. Aan het einde van het boekjaar moest van de oorspronkelijke 75.900 gulden nog iets meer dan 18.800 gulden worden betaald. ADNB 1.226/99/93/1 verslaggeving bankkantoren aan directie, jaarverslag Alkmaar 1885/1886.

zag de Bankdirectie op, mede omdat dit de ‘overige kredietverleners, zoals kassiers, kredietverenigingen en de plattelands-banken te veel zou belasten.’²⁷ Wel drong de Bankdirectie bij haar agent te Alkmaar aan op terughoudendheid in de acceptatie van notaris papier, zonder evenwel over te gaan tot een algeheel verbod, omdat de Bank dan kredietaanvragers zou drijven naar minder kapitaalkrachtige of ‘sterk geëngageerde’ instellingen. Dit motief zou echter vervallen, aldus de directie in een schrijven aan de Alkmaarse agent, wanneer er in Noord-Holland ‘een krachtige wel bestuurde kredietinstelling verrees.’²⁸ Eerder had adviseur van het Alkmaarse agentschap mr. De Lange zich in dezelfde geest geuit. Mogelijk heeft dit ertoe bijgedragen dat kort nadien onder auspiciën van de Amsterdamsche Bank in Alkmaar ‘het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet’ werd opgericht. De Lange was overigens nauw betrokken bij de totstandkoming van de nieuwe bank, die getuige het tempo waarin zij filialen opende duidelijk in een behoefte voorzag. Binnen enkele jaren ontwikkelde het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet zich tot de grootste discontant van het agentschap Alkmaar.²⁹ Het succes van deze bank verklaart vermoedelijk in belangrijke mate waarom de elders in het land vaak zo succesvolle boerenleenbanken in deze regio nauwelijks een voet aan de grond kregen. Zo slaagde bijvoorbeeld de Coöperatieve Centrale Christelijke Boerenleenbank te Alkmaar, in 1904 ontstaan uit een afsplitsing van enkele boerenleenbanken in Noord-Holland van de Centrale in Utrecht, er niet in om op den duur voldoende leden en middelen te krijgen.³⁰ De agent had echter, zo blijkt uit zijn jaarverslagen, nog geen enkele weet van deze achteraf bezien toch tamelijk unieke regionale financiële infrastructuur.

Aan het einde van de negentiende eeuw, toen de landbouwcrisis voorbij was, lieten de disconteringen bij het agentschap te Alkmaar voor het eerst sinds jaren weer een toename zien. Figuur 1 illustreert dit. In het boekjaar 1912/1913 waren er bij het agentschap te Alkmaar zes discontanten van meer dan een miljoen gulden, waarvan het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet met ruim 17,4 miljoen gul-

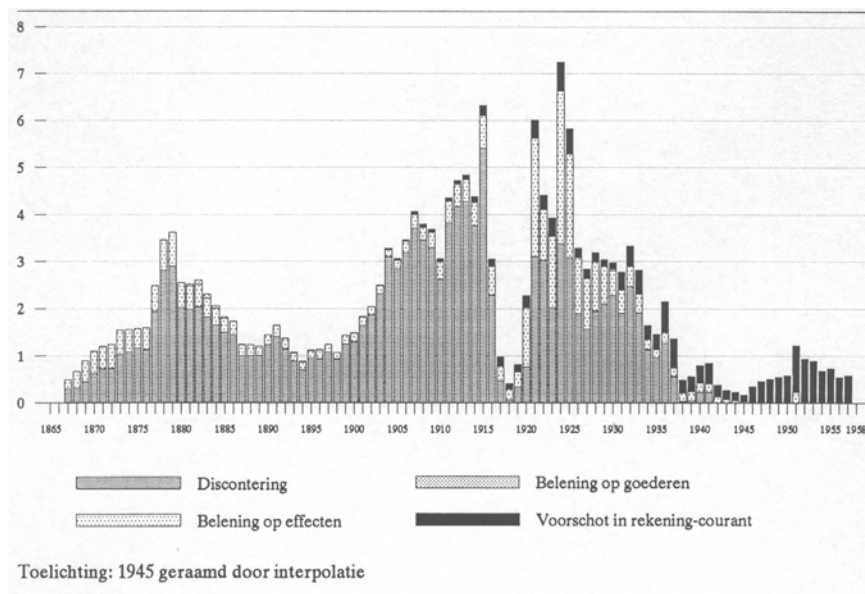
27 ADNB 2.12/97/234/1 geldmarktbeleid. Brief van directeur-secretaris De Hoop Scheffer aan de agent te Alkmaar, 9 oktober 1885.

28 Ibid. Brief van directeur-secretaris De Hoop Scheffer aan de agent te Alkmaar 19 oktober 1885. Zie ook Nota De Lange aan agent te Alkmaar, 11 oktober 1885. Zie voor uitvoerige uiteenzetting van deze nota. Joh. de Vries, ‘Het notaris papier en de Nederlandse Bank, 1880-1900’, in: H.W.J. Bosman en J.C. Brezet red., *Sparen en investeren. Geld en Banken* (Leiden 1987) 398-411, aldaar 407-408.

29 De agent te Alkmaar Preijer en diens opvolger Boelmans ter Spill hadden zitting in de ‘commissie belast met het nazien der balans’. Zie *Jaarverslagen van het Noordhollandsch Landbouwcrediet*.

30 Deze Alkmaarse centrale zou in 1924 vastlopen. Zie Joh. de Vries, *De Coöperatieve Raiffeisen- en Boerenleenbanken in Nederland 1928-1973. Van exponent tot component* (z.p. 1973) 19.

Figuur 2. Samenstelling opererend kapitaal van het agentschap Alkmaar 1865-1958 (in miljoenen gulden)

den al enige jaren verreweg de grootste was. De overige vijf waren: de Zaanlandse Spaar- & Voorschotbank te Krommenie met ruim 3,7 miljoen gulden, de firma J. de Lange CJzn uit Alkmaar met 2,4 miljoen gulden, de firma Wisselink, 2,1 miljoen gulden, de Wed. S. Lakenman & Zoon's Bank te Enkhuizen met 1,5 miljoen gulden en de Noordhollandsche Bank uit Nieuwe Niedorp met 1,4 miljoen gulden. Deze opsomming laat enerzijds zien dat de grootste discontanten van 1880 door de relatief jonge financiële instellingen waren voorbij gestreefd en anderzijds toont zij hoe krachtig het lokale bankwezen in de regio Alkmaar sindsdien was geworden.

Beleningen en voorschotten in rekening-courant

De beleningen in het ressort Alkmaar vonden overwegend plaats op onderpand van effecten. Naast deze gewone effectenbeleningen waren er beleningen in verband met de verbetering en het onderhoud van de infrastructuur. Zo verstrekke het agentschap Alkmaar in het boekjaar 1879/1880 beleningen voor schuldbekentnissen afgegeven door het polderbestuur van de Schermer voor herstelwerkzaamheden aan vijzelmolens, sloten en voor bestratingen. Ook was er in dat jaar een belening van 160.000 gulden op promessen van het waterschap van de Hondsbosche en Duinen te Petten afgegeven ten behoeve van herstelwerkzaamheden aan de Zeewering. Incidenteel kwamen ook goederenbeleningen voor zoals in 1880/

1881 op karwijzaad. Dat er bij het agentschap Alkmaar nauwelijks goederenbeleningen voorkwamen, hield ongetwijfeld verband met het feit dat agrarische producten, door hun bederfelijkheid, niet voor belening in aanmerking komen.

Nadat het in 1889 mogelijk was geworden bij de Bank voorschotten in rekening-courant op te nemen, won deze vorm van kredietverlening snel aan populariteit, zoals blijkt uit Figuur 2. Deze geeft de samenstelling weer van het gemiddeld opererend kapitaal, dat wil zeggen de som van disconto, beleningen en voorschotten in rekening-courant, waarbij dit laatste kan worden gezien als een modern alternatief voor de goederenbelening.³¹

In het boekjaar 1896-1897 nam het aantal rekeninghouders bij de Bank als geheel toe van 110 tot 604, waarvan in totaal 413 een rekening bij een agentschap aanhielden. De ranglijst van het aantal rekeninghouders per agentschap werd in 1897 aangevoerd door het agentschap Den Haag met 110 rekeninghouders, onmiddellijk gevolgd door Leiden met 59. Op deze ranglijst nam het agentschap Alkmaar met slechts zes rekening-couranthouders een zeer bescheiden plaats in.³² In 1914 telde het agentschap 33 rekeninghouders, waarvan aan achttien een voorschot in rekening-courant was verleend voor een bedrag variërend tussen de 5.000 en 150.000 gulden. Dit aantal van 33 rekeninghouders zou tot de jaren zestig vrijwel onveranderd blijven, aangevend dat na 1914 de hoogtijdagen voor het agentschap voorbij waren. Deze indruk wordt bevestigd door het beloop van het opererend kapitaal, zoals weergegeven in Figuur 2.

Betalingsverkeer en overige diensten

In de jaren zeventig van de negentiende eeuw gaf het correspondentschap te Hoorn Bankassignaties af op het agentschap Dordrecht. Waarom dit gebeurde is niet meer met zekerheid te achterhalen, maar mogelijk hield dit verband met zoutaankopen in Dordrecht door een ondernemer uit de regio Alkmaar ten behoeve van de kaasfabricage en de conservering van groente, haring of ansjovis. In de loop van de jaren nam zowel het aantal als de verspreiding van de Bankassignaties nog verder toe. In Alkmaar werden gedurende het boekjaar 1887/1888 bijvoorbeeld 458 Ban-

31 Onder het hoofdstuk rekening-couranthouders stond in het jaarverslag 1878/1879 het volgende te lezen:

‘Er bestaat alhier geene behoefte aan de tusschenkomst van het Agentschap tot het inkasieren van papier, hetwelk dadelijk opvorderbaar is, in die behoefte wordt door de verschillende kassiers en het postkantoor ruimschoots voorzien- de kassiers die zich daarmede belasten doen daarop voorschotten, en nemen of geven renten van hunne Rekening-couranthouders; en terwijl deze wijze van handelen door de bank niet wordt gevolgd, is zulks eene zeer overwegende reden, waarom het publiek geen Rekening-courant met ’t agentschap zoude houden.’ ADNB I.226/99/93/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1878-1879.

kassignaties afgegeven, waarvan 273 op de Hoofdbank, 61 op de Bijbank en 124 op de agentschappen en de correspondentenschappen. Behalve op het correspondentenschap Hoorn, waren Bankassignaties afgegeven op de correspondentenschappen te Haarlem, Leiden, Gouda, Schiedam, Gorinchem, Tiel, Breda, Nijmegen, Zutphen en Kampen. Wat Hoorn betreft meldde de agent in 1889, dat de correspondent aldaar 'het zeer in belang en in het gerief van de ingezetenen aldaar en van 't reizend handelspubliek te achten, indien bij dat correspondentenschap 'direct' bankassignatiën op de Hoofdbank, Bijbank, Agentschappen en correspondentenschappen te verkrijgen waren; daarvan zoude dan zekerlijk ruimer gebruik worden gemaakt; wegens 't ontbieden der assignatiën bij dit agentschap verloopt thans te veel tijd.'³³ Het gebruik van Bankassignaties zou in de volgende decennia blijven toenemen, maar na de Eerste Wereldoorlog snel aan belang inboeten, wat niet kan worden los gezien van de opkomst van de Postcheque- en Girodienst en het filialennet van het commerciële bankwezen sindsdien.

Ondanks de agrarische crisis, breidde de Bank haar activiteiten in de kop van Noord-Holland uit. Zo werd per 1 januari 1890 in Enkhuizen een correspondentenschap tweede klasse gevestigd en verkreeg het correspondentenschap te Den Helder de status van een eerste klasse kantoor. In zijn verslag over 1889/1890 meldde de agent dat in zijn ressort de toestand van de landbouw 'wegens ruime hooiteelt en hoge kaasprijzen, gunstiger [was], dan in het vorige jaar; -hoewel de prijs der landbouwproducten laag bleef, was de waarde der landerijen stijgende. De meerdere welstand van de boeren oefent in dit district een weldadigen invloed uit; handel en nijverheid profiteeren daarvan in hooge mate; terwijl de operatiën van het agentschap het bewijs van dien invloed zijn.'³⁴ De opkomst van de groenteteelt en met name van kool in het Hollands Noorderkwartier en het opkomende veilingwezen bieden een verklaring voor de uitbreiding van de dienstverlening door de Bank aan het einde van de negentiende eeuw in de streek rond Alkmaar. Deze uitbreiding vond echter nauwelijks zijn neerslag in de omzet van de disconteringen en beleningen. De betekenis lag vooral in de mogelijkheid voor het lokale bedrijfsleven en publiek tot verwisseling van bankbiljetten en specie. Wel ontwikkelde Alkmaar zich in het eerste decennium van de twintigste eeuw tot een centrum van de kaashandel, terwijl de akkerbouw en groenteteelt, en in samenhang daarmee het veilingwezen, eveneens goede tijden beleefden. Dat gold met name voor de veiling te Broek op Langedijk, waar de handelsomzet tussen 1907 en 1911 verviervoudigde tot bijna 2,8 miljoen gulden. Al met al waren de jaren aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog economisch gezien gunstige jaren voor de agrarische

32 Zie M.M.G. Fase en J. Mooij, 'Ruim een eeuw de Nederlandsche Bank in Haarlem: 1865-1969', in: *Haerlem Jaarboek 1997* (Haarlem 1998) 53-81.

33 ADNB 1.226/99/94/1 1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1888/1889.

34 Ibid. over 1889/1890.

sector in het ressort Alkmaar, dat aldus ten volle deelde in wat door Van der Woude is aangemerkt als de tweede periode van seculaire groei in de landbouw.³⁵

3. Agentschap en regionale economische ontwikkeling

De economische bedrijvigheid in een regio weerspiegelt zich in de kredietverleningsactiviteit van het desbetreffende agentschap voor zover de lokale ondernemers en financiële instellingen een beroep doen op het agentschap en niet terugvallen op het landelijk bankwezen. Dit laatste bestond tot de Eerste Wereldoorlog nog nauwelijks. Het bankenlandschap werd nog gekenmerkt door een gefragmenteerd, kleinschalig en lokaal bankwezen dat voor herfinanciering een beroep deed op het agentschap. Het is derhalve redelijk in een dergelijke wereld de activiteit op het agentschap, zoals weergegeven in figuur 1 en 2, tot 1914 op te vatten als afspiegeling van de regionale bedrijvigheid of conjunctuur. De meest directe maatstaf hiervan biedt het aantal faillissementen in de regio. De omgekeerde paralleliteit tussen enerzijds het beeld uit de figuren 1 en 2 en anderzijds de grafiek van figuur 3 geeft steun aan deze veronderstelling, die bevestigd wordt door de berekende correlatiecoëfficiënt van respectievelijk -0,33 en 0,04 tussen respectievelijk een periode voorlopend de disconto-omzet of opererend kapitaal en het aantal faillissementen, waarbij met name de eerste een overtuigende conjunctuurindicator lijkt. Binnen dit conjunctuurbeeld tot 1914 was de agrarische crisis vanaf ongeveer 1880 een absoluut dieptepunt, zoals elk van de figuren onmiskenbaar laat zien.

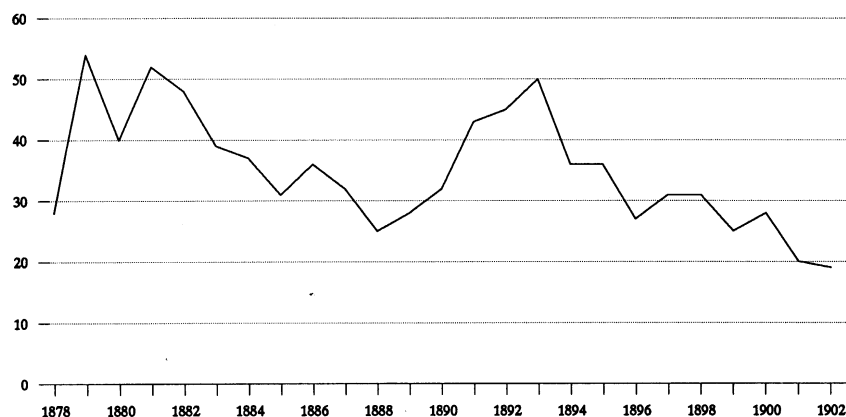
De agrarische crisis had ook ernstige gevolgen voor de winkelstand en neringdoenden in de regio Alkmaar. Dit blijkt uit het in de eerste helft van de jaren tachtig stijgend aantal faillissementen in de kop van Noord-Holland (Figuur 3). Soms raakte de Bank in deze jaren bij een faillissement betrokken. Indien het aantal faillissementen een indicatie is van de economische situatie in de regio rond Alkmaar, dan zou op basis daarvan kunnen worden vastgesteld dat de agrarische crisis nog tot begin twintigste eeuw veel slachtoffers maakte.

In de kop van Noord-Holland was echter meer aan de hand. In 1886 moesten twee belangrijke financiële instellingen - de Westfriesche Crediet- en Deposito-bank te Hoorn en de firma Coster & Van Leeuwen te Alkmaar - hun betalingen staken. De eerstgenoemde bank raakte begin april 1886 door een toevallige samenloop van omstandigheden in liquiditeitsproblemen, die nog werden verergerd door het plotselinge overlijden van hoofdfirmant P. Brinkerink.³⁶ De schade voor alle betrokkenen, inclusief de Nederlandsche Bank, bleef echter beperkt. Datzelf-

35 A.M. van der Woude, *Landbouw en geschiedenis in: Leven met geschiedenis* (Amsterdam 2000) i.h.b. op blz. 273-274, hfd. 1, 20.

36 ADNB 1.121.11/99/21/1 N.G. Pierson, Kroniek april 1886.

Figuur 3. *Aantal faillissementen in het ressort Alkmaar 1878-1902*

de jaar ging ook de commissionairs- en kassiersfirma Coster & Van Leeuwen in liquidatie. Na 1895 zo leren de figuren 1 tot en met 3 trad een economische opleving op binnen het ressort Alkmaar, die zou aanhouden tot ver in de jaren twintig van de twintigste eeuw met van tijd tot tijd incidenten in het bancaire landschap, die uiteindelijk zouden resulteren in de vorming van een filialennet van de landelijk werkzame banken.³⁷ Dit ging, zoals nog aan de orde zal komen, ten koste van het landelijk net van agent- en correspondentschappen van de Nederlandsche Bank.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog berokkende het Hollands Noorderkwartier in economisch opzicht weinig schade. De mobilisatie bracht in Den Helder een groot garnizoen, maar ook in Alkmaar werden meer manschappen dan normaal gelegerd. Verder hadden in dat jaar de land- en tuinbouw alsmede de veeteelt, hoofdbronnen van bestaan van deze streek, een zeer gunstig jaar mede als gevolg van de stijgende prijzen voor granen, zaden, kool en vlees. De keerzijde was de stijging van de prijzen voor veevoeder. Tegenslag was er ook, zoals in 1916 het onderlopen van de Anna Paulownapolder. De financiële instellingen leden door deze watersnood echter geen schade, volgens de agent, 'dankzij de omstandigheid dat door de boeren vele oude credieten afgelost en geene nieuwe aangevraagd waren.' Evenals elders, daalde vanaf 1916 het totaal aan disconteringen bij het agentschap Alkmaar. Volgens de agent was dit te wijten aan zowel 'de groote geldruimte' als aan de handelswijze van de banken. In dit verband vermeldde hij dat van de 'zeer belangrijke' bedragen door het NV Noord-Hollandsch Landbouwcrediet aan de ondergelopen polders als krediet was verstrekt, terwijl slechts

³⁷ Zie hiervoor H.M. Hirschfeld, *Het ontstaan van het moderne bankwezen in Nederland* (Rotterdam 1922); Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 394-398.

voor 50.000 gulden bij de Bank was gediscoteerd en wel door de Amsterdamsche Bank. Voor een deel was de daling van de disconto-omzet te wijten aan de overstap per 1 januari 1917 door kassier en commissionair J. de Lange CJz van het agentschap naar de Nationale Bankvereniging.³⁸ Deze nieuwe bank had de Westfriesche Bank Timmerman Koelwijn & Co in Schagen en haar filiaal te Purmerend overgenomen. Niet lang daarna zou zij ook de firma P. Groen, correspondent van de Nederlandsche Bank, te Den Helder overnemen. Er waren echter meer tekenen van beginnende bankconcentratie in de regio Alkmaar. Via de bovengenoemde kassier en commissionair J. de Lange had de in liquidatie zijnde NV Credietbank, die overigens door de agent als 'een onbeduidend bankje' werd gekenschetst, haar papier bij het agentschap gediscoteerd.³⁹ Haar zaken werden overgenomen door de in 1917 door de NV Noord-Hollandsche Levensverzekering-maatschappij opgerichte NV Alkmaarsche Bank, die overigens in 1975 zou opgaan in de Nederlandse Credietbank. In 1916 werd de Zaanlandsche Spaar-Voorschotbank in Krommenie omgezet in de naamloze vennootschap de Zaanlandsche Bank, terwijl de Coöperatieve Centrale Christelijke Boerenleenbank voortaan als de Coöperatieve Centrale Land- en Tuinbouw-Bank te boek stond.⁴⁰ Voorts waren er geruchten, dat de sedert enkele jaren kwijnende Alkmaarsche Crediet- en Effectenbank zou worden overgenomen. Intussen werd het kantoor van H.G. Preijer, kassier en commissionair te Alkmaar, per 1 april 1917 overgenomen door de Amsterdamsche Bank.⁴¹ In 1917 ging voorts de Hollandsche Spaar-Deposito en Commissie Bank te Alkmaar over in handen van de Hoornsche Crediet- en Effecten Bank. Voor het agentschap betekenden deze overnames een daling van het aantal rekening-couranthouders en derhalve van een structurele terugloop van de omzet aan disconteringen en verwisselingen op het agentschap, die los stond van de conjuncturele ontwikkeling. Met dit laatste ging het goed.

Na de Vrede van Versailles trok de economie weer aan en dit weerspiegelde zich onder meer in de toename van de disconteringen (Figuur 1). Het waren dan ook geen slechte jaren voor de agrarische sector en de visserij in de kop van Noord-Holland al werden de boeren wel met dalende prijzen geconfronteerd. In 1919 zette de reeds lang verwachtte daling van de grondprijzen in; een ontwikkeling die volgens de agent nog werd versterkt 'door de omstandigheid dat het schier onmogelijk is geld op hypotheek te bekommen. Waar de winsten der oorlogsjaren voor een belangrijk deel aangewend zijn juist tot aflossing van de rustende hypotheeken, doet deze moeilykheid zich sterk gevoelen. Er is veel te veel land gescheurd, maar

38 Directeur van deze nieuwe bankvestiging in Alkmaar was diens zoon, die voorheen als procuratiehouder bij zijn vader was opgetreden.

39 ADNB 1.226/99/95/1 verslaggeving bankkantoren aan de directie/ agentschap Alkmaar over 1915-1916.

40 Ibid over het 4^e kwartaal 1916 .

41 Ibid. jaarverslag over 1915-1916.

men vertrouwt door de verbouw van suikerbieten dit nadeelig surplus belangryk te doen slinken.⁴² Niettemin lieten in 1920/1921 de disconteringen bij het agentschap een forse toename zien. Voor een deel was conjunctureel en voor een ander deel was dit echter een rechtstreeks gevolg van het beleid van de agent. Deze kreeg veel papier aangeboden van kredietnemers die onroerend goed hadden gekocht, maar voor de financiering tevergeefs bij de hypotheekbanken hadden aangeklopt. De agent meldde de directie dat hij onder gegeven omstandigheden had gemeend, dit papier voor zover de looptijd kort was niet te moeten weigeren. De stijging van de disconteringen was echter ook het gevolg van de hoge vee prijzen en de gunstige vooruitzichten voor de veehouderij. Voor de agrarische sector was 1920 geen slecht jaar. Dat was niet het geval in andere sectoren. Zo werden door de inmaakfabrieken, de zaadhandel en de visserijsector forse verliezen geleden. Hoewel de economische depressie van 1921-1923 aan het Hollands Noorderkwartier niet geheel voorbij ging, hield de agrarische sector zich aardig staande. 'Het landbedrijf is in dit ressort de ruggegraat en deze is nog sterk', aldus de agent terugkijkend op het boekjaar 1923/1924. Voorts merkte hij op:

'Ook handel en middenstand, die het grootendeels van boer en landbouwer moeten hebben, slaan zich beter door de moeilykheden heen dan men had kunnen verwachten. Onder de talrijke faillissementen komen er nagenoeg geene voor van eenige beteekenis, noch van goedgefundeerde zaken, de wissels worden (zij het wat trager) behoorlijk voldaan, de bankinstellingen hebben (op enkele uitzonderingen na) geene belangrijke verliezen geleden.'⁴³

Dat gold niet voor de NV Wed. S. Lakenman & Zoon's Bank noch voor de Noord-Hollandsche Bank, die beide in 1924 vrij onverwacht surseance van betaling moesten aanvragen. De eerstgenoemde bank raakte in de problemen door haar te nauwe banden met een drietal industriële ondernemingen in Enkhuizen. De verliezen werden voor een deel opgevangen door de eerdergenoemde firma Tjeenk uit Amsterdam, waardoor liquidatie kon worden afgewend.⁴⁴ Vooral de agent had zich tegen liquidatie van deze bank verzet, omdat hij bezorgd was voor de gevolgen voor de financiële stabiliteit in een kleine gemeenschap als Enkhuizen. In 1925 stegen de discontoaanvragen vanuit de industrie en daarmee samenhangend het beroep van Lakenman & Zoon's Bank op de Nederlandsche Bank, die in reactie daarop de mogelijkheid tot disconteren tot 500.000 gulden begrensde. Toch was de situatie weinig stabiel, zeker toen tot overmaat van ramp de firma Tjeenk in 1929 zelf uitstel van betaling moest aanvragen. Haar belangen in Lakenman &

42 ADNB1.226/99/96/1 verslaggeving bankkantoren aan directie/jaarverslag Alkmaar over 1919/1920.

43 Ibid. over 1923/1924.

44 ADNB 9/97/435/1 Wed S. Lakenman & Zoon's Bank nv; onbetaald disconto.

Zoon's Bank werden overgenomen door de Ontvang- en Betaalkas, de Kasvereniging en naderhand ook door de Nederlandsch-Indische Handelsbank. Tien jaar later, op 7 november 1936, raakte de inmiddels gereorganiseerde Lakenman's Bank wederom in problemen, nadat zij enkele maanden lang getracht had zich door middel van herdiscontering bij de Nederlandsche Bank middelen te verschaffen om een dreigende ondergang af te wenden. De Bank gaf haar agent te Alkmaar echter instructie geen verdere disontering toe te staan. Toen vervolgens een van Lakenmans grootste klanten in betalingsmoeilijkheden raakte en een van haar twee directeurs, M.A. Emmerling, plotseling overleed, zag de overgebleven directeur zich genoodzaakt andermaal uitstel van betaling aan te vragen.⁴⁵ De Bank had op dat moment nog ruim 450.000 gulden aan kredietpapier in portefeuille. Ditmaal volgde liquidatie. Deze zou ruim tien jaar in beslag nemen en de Bank uiteindelijk in 1950 een schadepost van 50.000 gulden opleveren.

Ondanks een buitengewoon natte en koude zomer, tegenvallende oogsten en de uitbraak van mond- en klauwzeer, leek in 1924 het economisch tij weer ten goede te keren. Dit bleek nochtans van korte duur. De met name op de export gerichte zuivelindustrie in de regio ondervond een terugslag van de hogere Franse en Duitse invoerrechten op agrarische producten ter protectie van hun eigen zuivelsector.⁴⁶ Bovendien sloot Engeland niet lang daarna zijn grenzen voor Nederlands vlees. Een en ander vertaalde zich in het ressort Alkmaar in een snel dalende kredietbehoefte van de banken. De agent schreef dit toe aan het feit, dat:

‘(...) zij zelf belangryke bedragen van derden onder zich hebben. Deze uit rentabiliteits-oogpunt voor banken zoo gunstige toestand is voor een groot deel mede toeteschrijven aan de byzonder goede jaren, die de zuivel-industrie gehad heeft. Doch thans zyn deze vette jaren voorby. Er heerscht onder de veehouders een gedrukte stemming, daar de zuivelpryzen sedert geruimen tyd zeer laag zyn.’⁴⁷

Niet alleen in de zuivelsector was de conjuncturele stemming gedrukt, maar ook in de groenteteelt en in het veilingwezen daalde de bedrijvigheid. De kaashandel deed daarentegen goede zaken, wat mede werd bevorderd door de kwaliteitskeuring. Daar tegenover stond dat de cacaofabrieken sterke buitenlandse concurrentie ondervonden. Ook de volgende jaren gaven een wisselend conjunctureel beeld te

45 Emmerling was behalve bankdirecteur tevens een van de belangrijkste financiële steunpilaren van de bank sinds de crisis van 1926. Verder was hij voorzitter van de Kamer van Koophandel te Hoorn en commissaris bij een aantal bedrijven, die tot de grootste klanten van zijn bank behoorden.

46 Zie ook: M. Knibbe, *Agriculture in the Netherlands 1851-1950. Production and Institutional Change* (Amsterdam 1993).

47 ADNB 1.226/99/98/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; verslag Alkmaar 1° kwartaal 1926/1927.

Afbeelding 1. *Op de hoek van de Koorstraat en Heul verrees in 1922 het nieuwe onderkomen van het agentschap Alkmaar van de Nederlandsche Bank. Het gebouw was ontworpen door de architecten P.N. Leguit en A.D.N. Gendt. Op 18 juni 1923 betrok het agentschap zijn nieuwe huisvesting. Het zou hier ruim zestig jaar gevestigd blijven (Collectie AVM van De Nederlandsche Bank NV).*

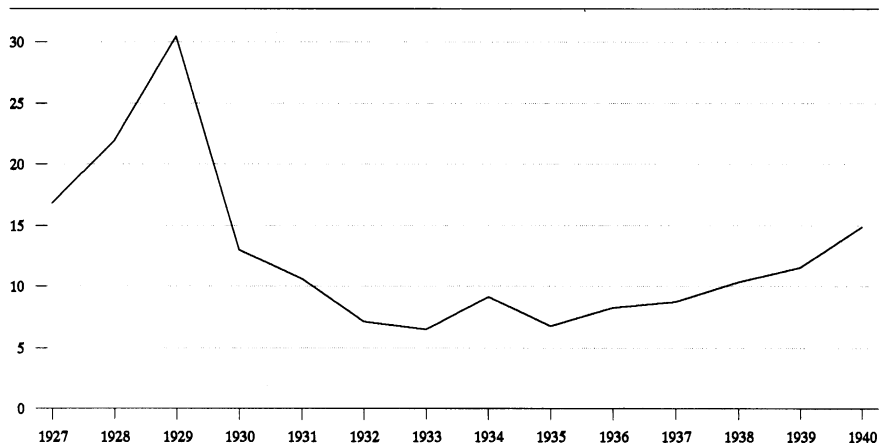

zien. In de loop van 1931 waren de gevolgen van de economische depressie goed merkbaar. De prijzen waren dermate sterk gedaald, dat de zuivelsector om regeringssteun vroeg. De kaasproductie liep ten gevolge van de dalende prijzen met acht procent terug en de export van kaas liet al sinds 1927 een teruggang zien. Ook in de veeteelt was het, mede door het opnieuw uitbreken van veeziekten, kommer en kwel. De tuinbouw en de bollenteelt stagneerden eveneens. Voor de industriële sector was het beeld evenmin rooskleurig. In 1931 werden maar liefst 94 faillissementen uitgesproken tegen 65 een jaar eerder. Het in deze jaren fors toegenomen aantal werklozen werd voor een deel ingezet bij het in cultuur brengen van de jonge Wieringermeerpolder.⁴⁸ Hier werd als het ware een structureel tegenwicht geboden voor de conjuncturele vraaguitval.

Dankzij een aantal steunmaatregelen van de overheid ging het rond het midden van de jaren dertig weer wat beter met de zuivelindustrie. De devaluatie van de

⁴⁸ Ibid.; verslag Alkmaar 3^e kwartaal 1933-1934.

Figuur 4. Omzet veilingen in het Hollands Noorderkwartier, 1927-1940 (in miljoenen gulden)

Belgische frank, in 1935, zorgde voor een forse toename van de export van kaas naar België, terwijl ook de export naar Frankrijk zich enigszins herstelde. Een succesvolle productinnovatie van de zuivelfabrieken was de vervaardiging van consumptie-ijs. Minder goed verging het de Zuiderzeevisserij, wat onmiddellijk zijn weerslag had op de visserijafslagen in Hoorn, Enkhuizen, Den Helder en Wieringen. Deze zagen hun totale jaaromzet in vijf jaar met ruim dertig procent teruglopen van 966.00 gulden in 1934, tot 659.000 gulden in 1938.

Het klink bizar, maar de gespannen internationale situatie was voor de agrarische sector en de daarmee samenhangende industrie niet ongunstig. Aanvankelijk spon vooral de metaalnijverheid garen bij de oorlogsdreiging. Zo draaiden de Alkmaarsche IJzer- en Metaalgieterij, de Nederlandsche Spoorwegen en de lokale scheepswerven op volle capaciteit, waardoor aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog de economische situatie in de regio Alkmaar niet ongunstig was. De daling van het aantal faillissementen van boven de honderd rond het midden van de jaren dertig tot veertig in 1939, geeft steun aan dit niet ongunstige beeld. Ook de stijging van de omzetcijfers van de veilingen in Noord-Holland sinds dieptepunt in de jaren 1932/1933, zoals Figuur 4 laat zien, bevestigen dit voorzichtig economisch herstel. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zou dit gunstige beeld drastisch verstoren.

4. Veranderend regionaal bankwezen en neergang agentschap

Een van de opvallendste financiële ontwikkelingen in de periode na de Eerste Wereldoorlog is de concentratie in het bankwezen en de terugslag daarvan op de rol van het agentschappen, die geleidelijk hun betekenis zagen teruglopen. Ook in Alkmaar deed zich dit voor. De voorsprong van weleer verkeerde door deze ontwikkeling in haar tegendeel en leidde de neergang in van het kantorennet van de Bank. De rond 1918 ingezette concentratie in het bankwezen zette door in het Interbellum, zoals tal van voorbeelden illustreren voor de kop van Noord-Holland. Zo nam de Noord-Hollandsche Bank Van der Stok, Kaan & Co te Nieuwe Niedorp, de Wolff Courrech's Bank te Hoorn, alsmede in 1920 de Alkmaarsche Crediet- en Effectenbank over. Voorts ging in 1918 op instigatie van de Twentsche Bankvereniging de in Alkmaar gevestigde Bank van Wisselink samen met de Heldersche Bank te Den Helder. In beide huizen had de Twentsche Bankvereniging overigens sinds 1911 een klein belang, wat dit proces versoepelde.⁴⁹ Ook de Zaanlandsche Bank breidde haar activiteiten in de regio uit door de opening van bijkantoren in Broek op Langedijk en Amsterdam, alsmede de overname van de uit 1872 stammende Beemster Bank.⁵⁰ De Zaanlandsche Bank moest echter op 27 april 1926 haar betalingen staken en kreeg uitstel van betaling. In oktober 1927 was de bank grondig gereorganiseerd en werd de surseance opgeheven. Echter, nog geen tien jaar later trokken de donkere wolken zich opnieuw samen boven deze bank en ditmaal was zij niet meer te redden.

Een andere ontwikkeling betrof de expansie van banken, die van oorsprong buiten de kop van Noord-Holland waren gevestigd. Zo vestigden zich in Alkmaar achtereenvolgens de Zuivelbank - die in nauwe relatie stond met de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank te Utrecht - en de Land- en Tuinbouwbank uit Leiden. Ook de middenstandsbanken in het ressort Alkmaar wonnen aan terrein.⁵¹ In deze tijd van concentratie zag echter een nieuwe bank het licht en wel de Bank voor West Friesland te Hoorn. Deze in 1923 opgerichte bank zou evenwel in 1942 worden opgeheven.

Als gevolg van al deze veranderingen verminderden in de loop van de jaren twintig de disconteringen door de banken in de regio Alkmaar, een proces dat nog werd versterkt door de hoge tarieven van de Bank. De jonge Nationale Bankvere-

49 Zie Kymmell, *Geschiedenis*, IIA, 85. De Bank van Wisselink, zoals de firma vanaf 1918 heette, zou in 1930 zelf worden overgenomen door de Twentsche Bank. Zie De Vries et al., *Wereldwijd bankieren*.

50 Zie ook S. Kaatee, *Nederlandse financiële instellingen in de twintigste eeuw: balansreeksen en naamlijst van handelsbanken*, DNB Statistisch Cahiers Nr 3 (Amsterdam 2000).

51 Zie voor ontstaansgeschiedenis van de middenstandsbanken: J. Schoffer, *Het ontstaan van de NMB. De geschiedenis van haar voorgangers in de jaren 1900-1927* (Deventer 1985).

eniging kwam vanaf 10 juni 1922 al niet meer als zodanig in de boeken voor. Volgens de agent was het rentetarief van de Bank te hoog. Van de bij het agentschap Alkmaar toegelaten bankinstellingen was het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet namelijk de enige die haar door borgtocht gedekte kredieten bij de Bank kon disconteren in wisselvorm, waardoor zij viel onder het lagere wisseltarief.⁵² De andere bankinstellingen die hun kredieten bij de Nederlandsche Bank disconterden deden dat in de vorm van promessen, waarvoor het hogere promessesetarief gold. Het verschil bedroeg zo'n 0,5 procentpunt. De agent bepleitte de faciliteit die het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet genoot ook aan enkele andere banken te verlenen. De rentederving, zo verwachtte de agent, zou ruimschoots opwegen tegen de grotere bedragen die zouden worden gedisconteerd.⁵³ De Bankdirectie had geen bezwaar, mits '(...)een werkelijke goede derde handtekening' was verkregen en '(...) het disconteren van credietpapier tegen lage rente niet tot een vasten regel mag uitgroeien.'⁵⁴

Kijkend naar de omvang van de disconteringen, valt op dat deze sinds het begin van de jaren dertig geleidelijk aan terugliepen, met in de jaren 1937-1938 een voorlopig dieptepunt. De jaren 1939-1940 gaven weer een lichte opleving te zien, waarna de disconteringen tot 1948 nog slechts enkele duizenden gulden per jaar bedroegen om daarna, zoals Figuur 1 laat zien, geheel te verdwijnen.

Gedurende de oorlogsjaren zette de afbrokkeling van de werkzaamheden bij het agentschap door, zoals blijkt uit de fikse vermindering van het aantal gedisconteerde stukken van 188 tot 2. Wel waren na mei 1940 de tel- en sorteerwerkzaamheden van bankbiljetten en specie flink gestegen.⁵⁵ Gedurende de vijf oorlogsjaren was de agent niet alleen erg terughoudend in zijn rapportage, maar had hij na 1940 bovendien veel moeite om de gewenste gegevens te verzamelen. Het gevolg was dat het gebruikelijke hoofdstuk 'Mededelingen over den toestand van handel, nijverheid en landbouw in het ressort van het bankkantoor' achterwege bleef of werd volstaan, zoals in het verslag over het boekjaar 1944/45, met de opmerking: 'Door de onoverzichtelykheid van den toestand in dit district is het niet mogelijk, waardevolle gegevens te verstrekken.'⁵⁶ Hierdoor tast ook de geschiedschrijver in het duister. Na 1945 kwamen er tijdelijk extra werkzaamheden voortvloeiende uit de geldsanering en deviezenbeleid en de deblokking. Dit laatste vergde veel tijd, doordat op het platteland de afhandeling van de desbetreffende formulieren was

52 Per 1 januari 1940 werd het Noord-Hollandsch Landbouwcrediet overgenomen door de Amsterdamsche Bank.

53 ADNB 2.41/99/3400/1 Noord-Hollandsch Landbouwcrediet. Brief agent Alkmaar aan directie DNB, 10 december 1926.

54 Ibid. Brief van directie aan agent te Alkmaar, 29 december 1926.

55 Zie Fase en Mooij, *Het bankwezen in het Hollands Noorderkwartier*, bijlage D.

56 ADNB 1.226/99/103/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; jaarverslag Alkmaar over 1944/1945.

opgedragen aan de kassiers van de Boerenleenbanken, die volgens de agent in vele gevallen niet tegen deze taak waren opgewassen. In totaal kreeg het agentschap tussen september 1945 en juli 1946 rond de 12.000 deblokkeringsaanvragen te verwerken.⁵⁷ In de daaropvolgende jaren zouden de deblokkeringswerkzaamheden, als gevolg van de vrijmaking van het betalingsverkeer, geleidelijk teruglopen om in december 1949 definitief op te houden.

De overige werkzaamheden waren in 1947 nog niet op het vooroorlogse peil teruggekeerd. Met name de disconteringen bleven achter. De agent weet dit voor een deel aan het wegvallen van de export naar Duitsland, dat vóór de oorlog een belangrijke afnemer van Noordhollandse landbouwproducten was geweest en onderkende vermoedelijk niet dat het een structurele ontwikkeling was, die niet meer te keren viel. De herstelwerkzaamheden van de oorlogsschade verliepen in het ressort Alkmaar traag, maar de behoefte aan bankkrediet was groot. Hiervoor deed men echter geen beroep meer op de Bank, zoals het beloop van de disconteringen bij het agentschap laat zien, omdat het bankwezen als gevolg van de oorlog overliquide was geworden. Ook de Bankassignatie als typisch Bankproduct verdween geleidelijk uit de boeken van het agentschap Alkmaar. De economische situatie in deze regio vertoonde van jaar tot jaar echter sterke verschillen, wat kenmerkend is voor dit gebied met een belangrijke agrarische sector. De export van de land- en tuinbouwproducten herstelde zich redelijk, maar tegelijkertijd liep de werkgelegenheid in deze bedrijfstak terug door een toenemende mechanisatie met nauwelijks vervangende industrie om de groeiende beroepsbevolking werk te bieden. De voornaamste werkgevers in de kop van Noord-Holland buiten de agrarische sector waren de Marine in Den Helder en de Hoogovens in IJmuiden.⁵⁸ De verslagen van de agent leren, dat voor vervangende werkgelegenheid de beroepsbevolking vooral was aangewezen op de regio Amsterdam. De agent wees in dit verband op de gebrekkige verbindingen tussen de kop van Noord-Holland en het zuidelijk deel van de provincie, die naar zijn mening, een ernstige belemmering vormden voor de ontwikkeling van het industriële klimaat in zijn ressort.⁵⁹ Voor tuinbouw, bollen- en veeteelt waren de beginjaren vijftig echter niet slecht, mede omdat zich geen ernstige conjuncturele terugslag voordeed. Ook de zuivelindustrie en -handel

57 ADNB 1.226/99/104/1 verslaggeving bankkantoren aan directie; verslag Alkmaar 2^e kwartaal over 1946.

Zie ook H. Koolwijk, 'Geschiedenis van de Rabo Zuivelbank: 75 jaar beeldbepalend bakken in woelige wereld van het geldverkeer', in: M.L. Pop-Jansen en C. Streefkerk, *Geld in Alkmaar* (Alkmaar 1993) 121-137, aldaar 128-129.

58 Joh. de Vries, *Hoogovens IJmuiden 1918-1968. Ontstaan en groei van een basisindustrie* (IJmuiden 1968) en J.J. Dankers en J. Verheul, *Hoogovens 1945-1993. Van staalbedrijf tot twee-metalenconcern: een studie in industriële strategie* (Den Haag 1993).

59 Vgl. J.L. van Zanden, *Een klein land in de 20^e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995* (Utrecht 1997) 35.

bleven dankzij de export naar West-Duitsland goede vooruitzichten houden. Andere sectoren profiteerden eveneens van de gunstige conjunctuur en werden, zoals de toeristensector in deze streek, een structureel niet onbelangrijke bron van inkomsten en werkgelegenheid. Sinds de jaren dertig mochten de Noord-Hollandse badplaatsen zich namelijk elk jaar verheugen op de komst van dagjesmensen en vakantiegangers.

Toch bleef de regio sterk agrarisch, met een dientengevolge teruglopende werkgelegenheid, en kwamen de industrie en de dienstensector nauwelijks van de grond. Regelmatig sprak de agent in zijn rapportages dan ook bezorgdheid uit over de ontwikkeling van de werkgelegenheid in zijn ressort. Telkens benadrukte hij de wenselijkheid van een verbetering van de infrastructuur, waaronder de aanleg van tunnels onder het Noordzeekanaal, om de bereikbaarheid van de regio Amsterdam te vergroten. Intussen, zo blijkt uit diezelfde rapportages, namen de activiteiten bij het agentschap steeds verder af. In dat licht besloot de Bankdirectie omstreeks 1960 alle vijf bestaande correspondentieschappen in het ressort Alkmaar (Den Helder, Hoorn, Schagen Purmerend en Enkhuizen) te sluiten, mede in verband met haar op kostenoverwegingen nagestreefde stroomlijning van het kantorennet.

Beginjaren zestig behoorde het agentschap Alkmaar met dat te Meppel, Middelburg en Zwolle tot de kleinste agentschappen. Zij zouden vooralsnog om uiteenlopende redenen gehandhaafd blijven. In 1969, stelde de Bank echter vast '(...) dat het instituut der correspondentieschappen' zichzelf had overleefd dat alle correspondentieschappen, ook die in eigen beheer, konden worden opgeheven mede op grond van de aangescherpte beveiligingseisen.⁶⁰ Dat betekende het einde voor het correspondentieschap te Den Helder. Maar ook in Alkmaar liepen de activiteiten terug. Toch zag de Bank vooralsnog geen reden om het agentschap Alkmaar te sluiten. In tegendeel, in april 1986 verruilde het agentschap de behuizing in de Alkmaarse binnenstad voor een nieuw pand op een bedrijfsterrein in het noorden van de stad. Omstreeks diezelfde tijd kwam een proces van verdere stroomlijning van de kantoororganisatie op gang. Een van de maatregelen bestond uit een personeelsreductie die onder meer werd bereikt door de aanstelling van één agent - inmiddels regio-directeur geheten - voor de agentschappen Alkmaar en Amsterdam. Ook elders in het land werden dergelijke combinaties gemaakt. Ontwikkelingen in de bankbiljettendistributie als gevolg van de opkomst van de telcentrales van de grote handelsbanken maakten dat de bankbiljettenstromen anders gingen lopen, waardoor rond het midden van de jaren negentig de werkzaamheden bij een aantal kantoren sterk was afgenomen. Dit deed de Bankdirectie in 1996 besluiten het aantal bankkantoren, de benaming agentschap werd niet meer gebezigd, terug te brengen van elf naar vier in het jaar 2000. Op basis van deze beslissing zou het

60 Een uitzondering maakte de Bank voor 's-Hertogenbosch en Deventer, omdat daar de hoofdkantoren van twee onafhankelijke bank waren gevestigd. ADNB 1.226.1/99/15/1 algehele opheffing correspondentieschappen.

agentschap Alkmaar per 1 januari 1997 zijn werkzaamheden definitief beëindigen.⁶¹

5. Besluit

Het agentschap Alkmaar was een van de oudste agentschappen van de Nederlandse Bank. Per 2 januari 1865 opende het zijn deuren en per 1 januari 1997 gingen die weer dicht als onderdeel van de inkrimping van het kantorennet van de Bank dat een antwoord was op de geheel veranderde positie van het commerciële bankwezen sinds het midden van de jaren zestig van de negentiende eeuw. In de tussentijdse 132 jaar voltrok zich de groei en krimp van dit kantoor. Met name gedurende de eerste halve eeuw van zijn bestaan maakte het agentschap een periode van bloei door, die in feite alleen werd verstoord door de agrarische crisis in de jaren 1880-1895. Als agentschap stond het kantoor Alkmaar aan het hoofd van een regionaal netwerk van correspondentieschappen die waren gevestigd in Den Helder, Hoorn, Schagen, Enkhuizen en Purmerend.

De Bank was door de verplichting neergelegd in de Bankwet van 1863 de eerste financiële instelling in Nederland met een landelijk kantorennet. Via haar kantoren in de provincie gaf de Bank de plaatselijke financiële instellingen en het lokale bedrijfsleven de mogelijkheid om bij haar krediet op te nemen. Bovendien bood het in de steden, waar een correspondentieschap der eerste klasse was gevestigd, de mogelijkheid om kosteloos bankbiljetten en specie te verwisselen en daardoor het betalingsverkeer te vergemakkelijken. Dit was niet zonder belang in een agrarisch gebied, zoals het Hollands Noorderkwartier, waar lange tijd de handel in contanten werd afgerekend. De concentratie in het bankwezen en de daaruit voortvloeiende komst van de filialen van de handelsbanken rond 1920 leidde ertoe dat de vraag naar kredietverlening bij de Bank geleidelijk terugliep en zich verplaatste naar de handelsbanken. De behoefte aan het kosteloos verwisselen van bankbiljetten en specie bleef echter lange tijd een motief voor de Bank om de in vele gevallen verliesgevende correspondentieschappen open te houden. De maatschappelijke baten rechtvaardigden kennelijk voor de Bank de bedrijfseconomische verliezen, daarmee haar maatschappelijke functie benadrukkend. Na 1948 zouden de correspondentieschappen in het ressort Alkmaar echter verdwijnen. De komst van de grote telcentrales van de algemene banken en ontwikkelingen in het chartaalverkeer sinds 1960 zouden uiteindelijk ook het einde van het agentschap Alkmaar en de meeste andere Bankkantoren betekenen. De rol van waarnemer en afspiegeling van de regionale conjunctuur was toen door een sinds de Tweede Wereldoorlog voortschrijdende binnenlandse financieel-economische integratie eveneens verdwenen.

61 DNB, *Jaarverslag 1996*, 157-158 en *ibid.*, 155.